

Nimfes al Vinalopó. La poesia renaixentista d'un alacantí oblidat, Josep Gosalbes de Cunedo (s. XVI)

Nymphs in Vinalopó river. Renaissance poetry of a forgotten poet from Alicante, Joseph Gosalbes of Cunedo (16th. century)

ANTONI BIOSCA I BAS
antoni.biosca@ua.es

Universitat d'Alacant

Resum: L'obra del poeta alacantí del segle XVI Josep Gosalbes de Cunedo ha passat a l'oblit. Alguns aspectes de la seua vida i obra mereixen atenció, com a mínim, per haver tractat temes propis de la seua terra. Alguns dels seus poemes tracten l'antiga Governació d'Oriola, al sud del regne de València, i celebren la creació del bisbat d'Oriola, motiu pel qual l'autor descriu el territori amb gust renaixentista. La seua amistat amb l'humanista Just Lipsi marca la seua biografia, on guerres i presó també estan presents.

Paraules clau: poesia llatina; Renaixement; Oriola; Alacant; Just Lipsi

Abstract: The work of the 16th. century poet from Alicante Joseph Gosalbes of Cunedo has been forgotten. Some aspects of his life and work deserve attention, at least because he had written about topics of their own land. Some of his poems deal with the former Region of Orihuela, in the south of Valencia kingdom, and celebrate the creation of the diocese of Orihuela, so the author describes this territory in a Renaissance style. His friendship with the humanist Justus Lipsius mark his biography, where wars and prison are also present.

Keywords: Latin poetry; Renaissance; Orihuela; Alicante; Justus Lipsius

DATA PRESENTACIÓ: 11/11/2013 · ACCEPTACIÓ: 02/12/2013 · PUBLICACIÓ: 19/12/2013

1. Introducció

El vell problema de la definició de les literatures nacionals provoca que no sempre siga fàcil establir on estan els límits entre unes i altres.¹ El propi naixement de les literatures nacionals medievals sol coincidir amb situacions o personalitats especials que van facilitar el seu naixement, i no com un fet natural, sinó més bé com un fet excepcional. El naixement i posterior creixement de les literatures nacionals es va nodrir d'un bagatge literari anterior, que, en el cas de la literatura catalana està lligat a la literatura llatina medieval. Els autors fonamentals per a traçar el camí literari nacional no eren en absolut aliens a la literatura en llatí. Podríem dir que, d'alguna manera, el creixement de la literatura catalana medieval es va produir en un llarg i constant procés on s'aprimava la literatura en llatí feta per catalanoparlants.

Coneixem el principi i el final del procés. Si en una primera època els autors que escrivien en català eren ben pocs front als autors d'obres en llatí, hui tenim clar que fa segles que entre els nostres autors s'ha extingit la flama del llatí. Les dades clau del procés de canvi de llengües no sempre són clares. És difícil senyalar en quin moment es va produir el canvi de direcció, és a dir, en quin moment el llatí va passar a ser literàriament minoritari i el català majoritari. Si ens fixem al País Valencià, durant el segle XVIII el llatí encara era una llengua de creació literària, fins i tot d'obres de temàtica valenciana, amb autors importants com Martí, Minyana o Maians, i altres de nous encara no editats ni estudiats (Biosca 2013). No pretenem donar ací les dates del procés, on, a més a més, la presència del castellà emboira la informació sobre el català, però sí estem segurs que la data del canvi de preponderància del català sobre el llatí és més pròxima a l'actualitat que als primers segles de la literatura catalana, o, explicat d'altra manera, des del naixement de la literatura catalana fins a hui, la llengua literària emprada pels autors catalanòfons durant més temps –i sense considerar-la una literatura diferent– ha sigut el llatí. Aquesta informació és fonamental per a calibrar de forma correcta algunes obres passades. De fet, el propi concepte de literatures nacionals dividides segons la llengua emprada és molt posterior al naixement d'aquestes literatures. Hui resultaria absurd, per exemple, fer una distinció de l'obra de Ramon Llull amb criteris lingüístics, ja que es tracta de una sola literatura, independentment de la llengua de cada obra. Aquesta situació, evident en el cas de Llull, va ser la mateixa durant molts segles. Resulta, per tant, ineludible l'estudi de la literatura pròpia feta en llengua llatina per a poder contemplar de forma completa la panoràmica de la literatura de cada moment històric. Malauradament, molts autors que van escriure les seues obres en llatí han quedat hui oblidats, probablement –i precisament– per haver escrit en llatí. Aquest és el cas d'un poeta alacantí del segle XVI, l'estudi del qual és objectiu d'aquest treball: Josep Gosalbes de Cunedo.

1 Un exemple anecdòtic, ben recollit pels mitjans de comunicació, va ser el cas de la presència a la Fira del Llibre de Frankfurt de 2007 de la literatura catalana com convidada d'honor. Si bé el debat va nàixer per motius clarament polítics i aliens al món literari, el motiu –o l'excusa, si es prefereix– no deixava de ser curiosa, ja que adscribia al concepte «literatura catalana» la literatura feta a Catalunya, i no la literatura feta en català.

2. L'autor

Josep Gosalbes de Cunedo és un autor hui oblidat. No tenim notícia de cap estudi referit a la seua figura, més enllà de les referències de les obres clàssiques bibliogràfiques de Josep Rodríguez (1747: 212) i Vicent Ximeno (1747: 80-81) i una breu descripció feta per Mario Martínez en un capítol referit a la cultura alacantina d'època moderna (1990: 282). Tot sumat és poca informació. Tampoc hi ha record de l'autor a la cultura popular de la ciutat d'Alacant. L'escassetesa d'informació ens obliga a reconstruir la seua biografia a partir de la seua pròpia obra i les seues cartes que conservem.

Ximeno dóna com a data del seu naixement l'any 1528. Coneixem les dates de la publicació de les seues dos obres conegudes, 1595 i 1601, i tenim informació sobre activitats seues en 1566 i 1588, de manera que, si la data de Ximeno és correcta, es tractaria d'obres publicades en la vellesa. Probablement cal fixar la seua data de naixement anys més tard. No hi ha dubte que el seu lloc d'origen és Alacant, tal com senyalen les obres bibliogràfiques. Al propi títol de les seues obres apareix descrit l'autor com a *patricius Ilicitanus*, denominació que, encara que hui fa inequívocament referència a Elx, podia ser ambigua al segle XVI i referir-se tant a Elx com a Alacant.² Però alguns poemes seus fan clara referència a la ciutat d'Alacant com la seua petita pàtria, de manera que no hi ha ací confusió possible amb el sentit del gentilici *Ilicitanus*. D'aquests poemes, el poema potser més significatiu és el titulat *De Ilice urbe, vulgo Alicante, patria nostra*.

El nom llatí de l'autor és *Iosephus Gonsalvis a Quunedo*, que transcrivim al català com Josep Gosalbes de Cunedo. De les diferents possibles formes de traduir el cognom *Gonsalvis*, hem considerat que *Gosalbes* coincideix amb una forma habitual del cognom en terres d'Alacant, juntament amb *Gosalbez*, *Gozalbes*, o *Gonzalbez*. Ximeno i Rodríguez transcriuen el seu cognom com *Gozalbes*.

L'autor és freqüentment citat a la seua pròpia obra com a metge, de manera que possiblement hauríem d'atribuir la seua presència durant els anys universitaris al lloc habitual d'estudi dels alacantins, és a dir, l'Estudi General de València. Aquest és el cas, per exemple, de Jaume Segarra, metge alacantí del segle XVI que va estudiar a València i va exercir en aquesta ciutat la seua professió, tal com mostren les seues publicacions (Segarra 1596). El propi Gosalbes l'inclou entre els alacantins il·lustres als que dedica el seu poema *De uiris doctis Ilices* («sobre les persones doctes d'Alacant»). Les dedicatòries inicials de l'edició de 1601 sempre descriuen l'autor com a *medicus*, tal com fa ell mateix al poema inicial que dedica al rei Felip III, on es reconeix com a metge: *prima poeta dedi iam medicusque dabo* («primer ho vaig donar com a poeta, ara ho donaré com a metge»)³ Ximeno

2 Fins al segle XX no renunciarà Alacant a atribuir-se l'herència de l'antiga Ilici i emprar al seu escut les sigles de la colònia romana aparegudes a la moneda de Tiberi, és a dir, C. I. I. A. (Colonia Iulia Ilici Augusta), com es pot contemplar a nombrosos edificis d'Alacant. Per al gentilici d'Elx i les variants del seu nom, veure, entre altres, Biosca (2010).

3 Dedicatòria inicial al rei Felip III, vers 28.

i Rodríguez també li atribueixen la condició de doctor, però sense nomenar cap lloc d'estudi.

La presència de l'autor a Bèlgica, entesa amb l'extensió territorial de l'època, major que l'actual, és ben coneguda. Rodríguez (1747) afirma que Gosalbes va gaudir «de gran fama en los Estados de Flandes, donde vivió de asiento algunos años». Algunes de les obres de Gosalbes, com la titulada *Belgicae querimonia*, descriuen les cerimònies de nomenament dels governadors de Bèlgica. Per altres dels seus poemes sabem que havia sigut pres dels holandesos: *Epithalamium a me in carcere apud Batavios*. Més endavant tractarem del motiu d'aquest empresonament.

Un aspecte important de la vida de Gosalbes, possiblement el que més ha transcendit, és la relació epistolar que va mantenir amb l'important humanista Justus Lipsi, relació que també destaquen Rodríguez i Ximeno a les seues obres bibliogràfiques. El poeta i metge alacantí li va dedicar un dels seus poemes: *Ad Iustum Lipsium, regium historiographum*. Aquesta amistat era corresponguda, segons deduïm de tres cartes, totes en llatí, que Lipsi va enviar a l'alacantí.⁴ En la primera d'aquestes cartes, datada el 6 de juliol de 1588, Lipsi intenta consolar a Gosalbes del seu empresonament, qui està empresonat a la ciutat de Medemblick, al nord d'Amsterdam, i li aconsella refugiar-se en la seua formació humanista per a poder suportar la duresa de la presó recordant-li casos de persones il·lustres que van patir la manca de llibertat. En aquesta carta Lipsi afirma que Gosalbes ja li n'havia escrit abans una altra, que no conservem hui: *altera scriptione me occupas priusquam priori responderim* («em reclames amb una altra carta abans que jo haja contestat a la teua anterior»). En la segona carta, prou posterior, datada el 14 de gener de 1595, Lipsi contesta a Gosalbes en la seua petició d'ajuda per a convertir-se en metge a la ciutat de Lovaina, i li aconsella de quina forma pot aconseguir superar els entrebancs administratius. L'absència de més cartes que tracten aquest tema ens fa pensar que la gestió tindria èxit. En la tercera i última carta, de 2 de setembre de 1595, Lipsi li mostra agraïment per l'èxit que les seues obres estan tenint en terres hispàniques, segurament un agraïment derivat de la difusió que Gosalbes li havia donat i li hauria explicat a una carta prèvia que no conservem.

A partir d'aquestes cartes es poden traure algunes conclusions. La primera és que en 1588 Gosalbes estava pres dels holandesos, cosa que ja sabíem gràcies al seu poema *Epithalamium a me in carcere apud Batavios*, i que en 1595 la seua situació, ja en llibertat a Lovaina, era molt més favorable. Una segona conclusió, important per a conèixer la formació del personatge, és el gran domini de les fonts clàssiques gregues i llatines que hi ha entre ambdós autors de les cartes. La primera carta de Lipsi conté cites de Livi, Salusti i Plaute, i hi ha una cita grega de Plató, inclosa en alfabet original grec i no en llatí, que Lipsi atribueix al bagatge cultural de Gosalbes: *a Platone tuo didicisti* («ho vas aprendre del teu Plató»). Amb aquesta informació és fàcil concloure que Gosalbes tenia una formació clàssica que li permetia conèixer bé els clàssics i fins i tot llegir les obres gregues en la seua llengua original. No podria ser d'altra manera en un autor capaç d'escriure poemes en llatí que respecten la mètrica clàssica quantitativa, tècnica que requereix d'una gran mestria i un profund

4 Les cites de Just Lipsi les prenem de l'edició bilingüe d'Alejandro Ramírez (1966: 35-39, 96-101, 150-151).

coneixement de la llengua llatina.⁵

Hi ha altres cartes de Lipsi que fan referència a l'empresonament de Gosalbes, sense nomenar-lo, i que ens donen més informació.⁶ Una carta de Lipsi sense data enviada a Lievin Calvaert fa referència a la presència entre els presos d'origen hispànic d'un metge amant de les lletres llatines: *fuisse in eo grege Hispano hominem Latinas quoque litteras doctum et doctorum amantem* («hi havia en aquell grup espanyol un home docte en lletres llatines i amic dels savis»). Altra carta, enviada per Lipsi a Teodor Canter en 1588, també descriu un metge de mateix origen, capaç de compondre versos, que estava pres a la Haia: *captivum Haggae Hispanum doctorem medicum esse, uirum litterarum disertum, carminis etiam pangendi non ignarum* («està pres a La Haia un metge espanyol, home hàbil en lletres, capaç de compondre poemes»). Pel contingut de les cartes de Lipsi, sembla que va ser en aquesta ocasió quan l'humanista va conèixer Gosalbes en una visita a la presó. També sembla deduir-se que van ser la cultura i mestria poètica de l'alacantí els factors que van atraure la simpatia de Lipsi i la seua amistat, relació que es mantindria per molts anys, segons es dedueix per cartes molt posteriors.

Sabem, per tant, que Gosalbes va estar pres en 1588 i que en 1595 ja era lliure. L'any de la presó coincideix amb el de l'expedició i fracàs de la flota coneguda com *Armada Invencible* contra Anglaterra, motiu que fa l'editor de les cartes de Lipsi preguntar-se si Gosalbes va ser un dels captius de la desfeta del galió portuguès *San Matheo*, ja que els presoners d'aquesta nau van ser capturats en La Haia i van ser traslladats a Medemblick. Hui podem donar per vàlida la informació conjecturada, ja que el propi Gosalbes reconeix la seua participació en aquella expedició, tal com declara al poema introductorï dedicat a Felip III, on afirma regalar-li els seus records en forma de poemes després d'haver lluitat a la mar per a son pare, el rei Felip II: *plura mihi et correcte magis periere sequenti / diui signa patris, magne Philippe, tui; fragmina nunc, quorum repetitis cudo lituris, / naufragii clemens accipe primitas* («moltes coses i més importants, gran Felip, es van perdre per a mi, qui seguia les divines banderes de ton pare; accepta ara amb clemència els fragments del meu naufragi, les restes dels quals vaig forjant amb constants poliments»).⁷ Al mateix poema, uns versos més endavant, hi ha una clara referència al nom de la nau en la que va ser capturat: *ille ego qui navi Matthaeide captus ab hoste / cum nautis, famulis militibusque miser* («sóc aquell que, pobre de mi, va ser capturat per l'enemic a la nau dita Mateu, juntament amb els mariners, servidors i soldats»).⁸

La història del galió portuguès *San Matheo* és, certament, peculiar, ja que va ser un dels que més activament va participar a les batalles de la rereguarda de l'expedició naval. Va ser una de les que més durament va resistir els atacs, primer dels anglesos, i després dels holandesos. Comandada per

5 Per a l'estil del llatí de l'època, veure Gregorio Hinojo Andrés (1994).

6 La conjectura, que confirmem ací amb noves informacions, d'identificar Gosalbes amb l'anònim metge corresponal de Lipsi la proposa Alejandro Ramírez (1966: 36-37).

7 Dedicatòria inicial al rei Felip III, versos 5-8.

8 Dedicatòria inicial al rei Felip III, versos 17-18.

Diego Pimentel, la nau va resistir els combats fins que va ser apressada en un estat pràcticament inservible front a la costa holandesa d'Oostende quan no hi quedaven municions. La major part de la tripulació va morir als combats, i els pocs supervivents van ser apressats i portats a Medemblick.⁹ Una de les obres clàssiques sobre la Armada Invencible és la història feta pel militar Cesáreo Fernandez Duro (1884). Aquesta obra conté abundant documentació sobre els personatges partíceps de l'expedició, però no hi ha cap menció a Gosalbes, cosa que demostra que no es tractava d'un personatge reconegut en la seua època per títol nobiliari o rang militar. L'absència dels seus cognoms a les obres onomàstiques de la noblesa local d'Alacant apunta en la mateixa direcció.¹⁰ Açò ens fa pensar que la seua participació al *San Matheo* seria, probablement, la de metge de la nau.

El duc de Parma va pagar el rescat de Diego Pimentel i altres presos procedents del *San Matheo* (Fernández 1884¹: 171-172). Probablement Gosalbes, qui ja s'havia guanyat l'amistat de Lipsi, estava entre ells. Això podria explicar que entre els poemes dedicats als governadors de Bèlgica hi haja un poema pòstum dedicat al duc de Parma: *Serenissimi Alexandri Farnesii, Parmae et Placentiae ducis, Belgicae gubernatoris regique exercitus imperatoris inuictissimi, dis Manibus*.

En definitiva, podem conjecturar una nota biogràfica que, en resum, senyala que Josep Gosalbes de Cunedo va nàixer a Alacant, a una família sense títol nobiliari però acomodada, va estudiar medicina, probablement a València, i va adquirir un alt bagatge cultural que li va permetre dotar-se de la capacitat d'escriure poesia llatina d'estil clàssic; posteriorment va participar com a metge al galió *San Matheo* de l'*Armada Invencible*, on va patir durs combats, va ser apressat a La Haia pels holandesos i va ser empresonat a Medemblick, prop d'Amsterdam; a la presó va conèixer l'humanista Just Lipsi, qui, commogut per la seua cultura, va tractar d'ajudar-lo; finalment, alliberat de la presó, va exercir de metge a Lovaina.

3. L'obra

La poesia llatina de Gosalbes, d'estil clarament clàssic, imita de forma evident l'estil de Virgili. És una poesia rítmica quantitativa, la major part de la qual està formada per hexàmetres dactílics i díctics elegíacs, és a dir, els metres clàssics de l'èpica i l'elegia llatina clàssica.

Hem tingut accés a l'obra de Gosalbes gràcies a l'edició de Brussel·les de 1601, impresa al taller de Ioannis Mommartius, que sembla formar una recopilació de totes les obres de l'autor. Però sabem

9 Sobre l'amplíssima bibliografia sobre l'Armada Invencible, hem consultat les monografies de Mattingly (1987) i Howarth (1982).

10 Hem consultat el *Nobiliario Alicantino* de 1678, recopilat per Fra Agustí Arques, on no apareix cap cognom del poeta. Sí hi ha constància de la presència d'aquesta família a Alacant com a mínim des del segle XIV, com demostra la referència a un *Pere Goncalvez de Cunyedo* aparegut a un document de 1336 (Camarero 1997: 87).

que hi havia edicions anteriors, com és l'edició de la seua *Belgicae querimonia*, impresa a Brussel·les al taller de Rutgerus Velpius de 1595, citada a l'obra bibliogràfica de Van Hulthem (1836⁴: 144). No tenim, però, constància d'altres publicacions anteriors.

Seguint l'ordre de l'edició de 1601, les seues obres són les següents.

Picta poesis o «poesia pintada», formada per seixanta-dos poemes breus en díctics elegíacs. El títol complet, *Pictae poeseos fragmentum alterum*, ens fa pensar que és una obra posterior al llibre titulat *Pictae poeseos fragmentum*, que apareix al final de l'edició de 1601, juntament amb els epigrames. Els poemes d'aquest llibre tracten una ampla gama de temes diferents. El primer i l'últim d'aquests poemes estan dedicats a personatges alacantins coneguts per Gosalbes, com si es tractara d'alguna manera de la inauguració i la cloenda de l'obra: *Corona ciuica ad Thomam Petreium, canonicum Ilicitanum, amicum meum* («corona cívica a Tomàs Petreio, canonge alacantí, amic meu»); i *Ad Ludouicum Ioannem Martineꝝ a Fresneda, uirum nobilem et primarium inter Ilicitanos, affinem nostrum et amicorum primum* («a Lluís Joan Martines de Fresneda, home noble i destacat entre els alacantins, parent nostre i el primer dels amics»). Entre els temes dels poemes destaquen els de temàtica religiosa, clarament posicionats a favor de l'Església i el catolicisme i en contra de les reformes protestants —en alguns casos, de forma virulenta—, herència potser de la pròpia experiència militar i presidiària del poeta: *Ecclesia formamentum ueritatis* («l'Església és la base de la veritat»); *Ira Dei* («la ira de Déu»); *Diuina ultio inenitabilis* («el càstig de Déu és inevitable»); o *Haeretici comburendi* («cal cremar els heretges»). La majoria dels poemes, però, fan referència a consells generals sobre la vida, formant una miscel·lània temàtica que abraça temes com l'art, l'amor, l'amistat o l'educació: *Furor poeticus* («locura poètica»); *Fraterna concordia insuperabilis* («la concòrdia fraternal és insuperable»); *Amari tutius quam timeri* («és més segur ser amat que ser temut»); *In fumi uenditores* («contra el venedors de fum»); *Criminis sibi conscii indices oderunt* («els conscients del seu crim odien els jutges»); *Parentum indulgentia perdit liberos* («la permissivitat dels pares arruïna els xiquets»); *Multos perdiderunt diuitiae* («la riquesa ha perdut a molts»); *In Veneris simulachrum* («contra la imatge de Venus»); o *Meretricis foeditas* («lletgesa de les prostitutes»), entre molts altres poemes de temàtica similar.

Eclogae o èglogues, escrites en hexàmetres dactílics. En són tres. La primera d'elles està dedicada a Gregorio Gallo, qui va ser el primer bisbe d'Oriola entre els anys 1566 i 1577, i fa referència a la superioritat del catolicisme sobre les idees protestants, les quals menysprea amb denominacions denigrants: *Cacodaemon* («esperit negatiu»), *spurcicia* («brutícia»), *uitia Sodomae* («vicis de Sodomà»), o *propago Sathanae* («nissaga de Satanàs»). Un cas ben significatiu és la descripció de Calvino com un *monstruus insatiatus sanguine* («monstre insaciat de sang»). La segona ègloga està formada per un diàleg entre dos personatges que debaten sobre la preferència per una vida viatgera o una vida tranquil·la al lloc de naixement. El nom dels dos personatges és ben significatiu amb la idea que defenen: *Peregrinus* i *Patrius*. La *patria* a la que fa referència el personatge *Patrius* no és altra que Alacant, la qual descriu com *sitiens Alona* («l'assedegada Alacant») als primers versos del poema¹¹. Més endavant

11 El nom *Alona* apareix als fragments d'Artemidor d'Efes i a l'obra de Pomponi Mela *De chorographia*, 2, 93. La filiació

torna a nomenar-la com *Ilica mater*, («mare Alacant»), i esbossa una mínima descripció històrica referint la conquesta d'Alfons X de l'any 1248 i la derrota dels musulmans. La tercera ègloga, també dedicada a Gregorio Gallo, commemora l'erecció d'Oriola en catedral i descriu el territori del nou bisbat. Hem inclòs un fragment d'aquesta ègloga a l'apèndix final d'aquest treball.

Philippus siue de ratione festorum mobilium, és a dir, poema dedicat al rei Felip sobre els canvis de les festes. Està compostat en hexàmetres dactílics, metre de la poesia didàctica clàssica, i descriu amb referències mitològiques el calendari i l'horòscop.

Belgicae quaerimonia ad serenissimum Ernestum, Austriae archiducem, gubernatorum suum, extens poema dedicat al nomenament de l'arxiduc Ernest, governador de Bèlgica des de 1594. Açò indica la data aproximada, si no exacta, de composició, ja que va ser publicada, recordem, en 1595 al taller de Rutgerus Velpius, a Brusel·les. El poema, compostat en díctics elegíacs, mostra l'admiració per la família reial i el menyspreu pels protestants holandesos.

Belgicae medela ad serenissimum archiducem Albertum, cardinalem Toletanum, eius Gubernatorem, poema similar a l'anterior, també en díctics elegíacs. Està dedicat a l'arxiduc Albert, cardinal de Toledo, nomenat governador de Bèlgica en 1596, després de la mort de l'arxiduc Ernest. El títol, *Belgicae medela* («remei de Bèlgica») denota que és un afegit al poema anterior.

Ad Iustum Lipsium, id est regium historiographum et in Louanensi Academia Professore item regium uirum clarissimum.¹² Poema en díctics elegíacs dedicat a Just Lipsi, a qui li recorda, entre altres lloances, el seu agraïment per haver ajudat a alliberar-lo de la presó de Medemblick.

Pro uictoriis excellentissimi Petri Enriquis a Guzmano, comitis Fontani, Belgicae gubernatoris, catholique exercitus imperatoris inuictissimi paeon, siue gratiarum actio, és a dir, himne o acció d'agraïment en honor de les victòries de Pedro Enríquez de Guzmán, comte de Fontan, governador de Bèlgica i de l'exèrcit del rei. Poema en díctics elegíacs.

Epigrammata et pictae poeseos fragmentum, és a dir, epigrames i fragments de «poesia pintada». Està format per trenta-nou poemes en díctics elegíacs. Coincideix en temes tractats amb l'altre llibre de *picta poesis*: noblesa i heràldica, com els poemes *In symbolon archiducis serenissimi Ernesti* («per a la bandera del sereníssim arxiduc Ernest»), *Epitaphium Caroli V, maximi imperatoris* («epitafi de Carles V, emperador»); i una miscel·lània de temes variats, com *Ingenium superat uires* («l'ingeni venç la força»), o *Discordia Christianorum* («discòrdia dels cristians»). Cal dir que a aquest llibre hi ha una major presència de poemes dedicats a famílies nobles, algunes d'elles relacionades amb el sud del regne de València, com el poema *pace columba, bello serpens* («coloma en la pau, serp en la guerra»), dedicat

de l'antiga *Alona* amb Alacant és habitual en època moderna, tal com demostren les identificacions dels alacantins Jaume Segarra, Joan Treminio o Pere Montegon, amb el gentilici *Alonensis* que acompanya els seus noms als títols de les seues obres.

12 Interpretem com uirum clarissimum l'abreviatura *v. c.* del títol.

a Joan Coloma, primer comte d'Elda i prefecte d'Alacant.

Fins ací les obres incloses a l'edició de 1601.

A l'obra bibliogràfica *Biblioteca Valentina* no se li atribueix cap d'aquestes obres a Gosalbes. Sí li atribueix una obra poètica referida com *Prosodia*, de la qual desconeix la llengua, que, afirma, gaudia de cert èxit en les escoles d'Alacant: «*Prosodia*, en verso. No sé en qué idioma. Leíase antiguamente en la escuela de Alicante y en otras de España» (Rodríguez 1747: 212). No tenim cap informació sobre aquesta obra.

Totes les obres de Gosalbes imiten l'estil de les obres llatines clàssiques, especialment el de la poesia de Virgili. La pròpia mètrica emprada coincideix amb la dels gèneres llatins imitats, com és l'hexàmetre dactílic per a la poesia didàctica i les èglogues, o el díptic elegíac per als epigrames. L'ús de referències mitològiques i d'ambients pastorils enforteix el gust virgilià dels poemes de Gosalbes. L'obra té tendència a afegir referències autobiogràfiques, independentment del tema tractat a cada poema: els versos dedicats a les famílies nobles solen fer referència al pas del poeta per la guerra o la presó; els poemes dedicats a qüestions religioses solen referir la duresa dels protestants, que ha conegut com a enemics militars; i els poemes dedicats a les seues amistats solen citar l'ajuda que ha rebut de part d'ells en moments difícils.

A banda del matís autobiogràfic, hi ha a la seua obra una presència freqüent de referències a la seua terra. Molts dels seus poemes són referits a autoritats religioses o civils de la ciutat d'Alacant, autoritats que, en alguns casos, ostentaven amistats personals de Gosalbes. És igualment freqüent la referència a ciutadans d'Alacant per diversos motius, com és el cas del poema referit als principals ciutadans d'Alacant, dedicat, a més a més, a l'alacantí Joan Treminio, canonge d'Oriola: *De uiris doctis Ilices, ad dominum Ioannem Treminum, Illicitanum theologum, canonicum Orcelitanum*.¹³ El poema dedicat a Alacant, que hem inclòs en la breu antologia final, és ben significatiu de l'estima de l'autor per la seua terra.

4. La Governació d'Oriola, un paisatge mitològic

Gosalbes aconsegueix unir dos motius freqüents de la seua obra, la lloança de famílies nobles i l'estima per la seua terra, en un fet polític que pot celebrar de forma patent: la creació del bisbat d'Oriola en 1565. El territori del sud del regne de València havia estat supeditat al bisbat de Cartagena a pesar de la conquesta de Jaume II en 1296 i la incorporació d'aquest territori al regne creat mig segle abans per Jaume I. Aquesta contradicció de pertànyer políticament al regne de València i dependre religiosament d'un bisbat que pertanyia a Castella va provocar un llarg i dificultós procés d'independència front al bisbat de Cartagena que va culminar en 1565 amb el nou bisbat d'Oriola.

13 D'aquest Joan Treminio, o Treminyo, coneixem algunes obres de teologia publicades a Oriola. També se li atribueixen poemes de temàtica religiosa. Veure Rodríguez (1747: 286-287).

El primer bisbe de la nova catedral, Gregorio Gallo, és el destinatari d'un dels poemes de Gosalbes: *In novos Cynicos, ad reuerendissimum dominum Gregorium Gallum, episcopum Orcelitanum, Segobiensem tunc temporis designatum, doctrinae et eloquentiae lumen, patronum olim nostrum* («contra el nous cínics, dedicat al reverendíssim senyor Gregorio Gallo, bisbe d'Oriola, en eixa època designat bisbe de Segòvia, llum de doctrina i eloqüència, protector nostre de fa temps»). La primera ègloga està dedicada també al primer bisbe d'Oriola: *Ecloga prima sub domini Gregorii Galii, Orcelitani Episcopi primi laudibus* («primera ègloga baix les lloances del senyor Gregorio Gallo, primer bisbe d'Oriola»). La tercera ègloga està igualment dedicada a Gallo i a l'erecció en catedral de la seu d'Oriola: *Ecloga tertia, seu Orcelis et Galli epithalamium, id est domini Gregorii Galii, Orcelitani Episcopi primi, consecratio et cathedrae episcopalis erectio* («ègloga tercera o epitalami d'Oriola i Gallo, és a dir, consagració com a primer bisbe d'Oriola del senyor Gregorio Gallo i erecció de la seu episcopal»). Aquesta ègloga fa un recorregut dels diferents territoris del nou bisbat, començat per Alacant, i culminant en la ciutat d'Oriola. Hem inclòs a l'antologia final els primers versos d'aquesta ègloga.

El paisatge descrit per Gosalbes està impregnat de referències procedents de la cultura clàssica greco-llatina. Les al·lusions a la guerra, l'agricultura i el destí, són formades amb els noms de les divinitats Mart, Ceres i les Parques. Les al·lusions a pobles antics procedeixen de la literatura clàssica, com és el cas dels pelasgs, o dels geògrafs antics, com són els icositans o els contestans, citats per de Plini el Vell a la seua obra *Naturalis Historia*. És el mateix cas del topònim *Menralia*, citat a la *Geografia* d'Estrabó i la *Naturalis Historia* de Plini el Vell, que Gosalbes identifica amb Múrcia.

Els diferents llocs citats són tractats com si foren nimfes, divinitats aquàtiques, entre les quals destaca Oriola, que és considerada una nimfa Nàiade per la presència de l'aigua dolça del riu Segura, citat ací amb el seu nom antic, *Tader*. Normalment, els topònims són trets de la forma llatina antiga, com *Barcino* o *Noua Carthago Spartaria*. La ciutat d'Alacant rep diferents noms, com *Ilica* o *Alona*, trets dels historiadors antics. Oriola és citada com *Orceli*, d'igual origen. Altres topònims llatins han sigut formats a partir del nom modern, com *Elgia* d'Elx¹⁴, *Aspis* d'Asp, o *Petreia* de Petrer. Altres no varien pràcticament la forma llatina creada a partir del nom coetani: *Capdetum*, *Aiora*, *Monnouarium*, *Crenilentum*, *Elda* o *Salinae*.

Alguns noms són recreats de forma més original. Santa Pola és citada com *Neoportus*, el nou port, segurament per a evitar identificar aquesta població amb el topònim antic *Portus Ilicitanus*, ja que açò implicaria llevar l'atribució de l'antiga *Ilici* a Alacant per a donar-li-la a Elx. Novelda és interpretada com «nova Elda», i per això rep el nom llatí de *Neoelda*. La localitat de Busot rep un nom declinat a la grega i no a la llatina, i per això forma un acusatiu *Busoton*. Però el nom potser més original és el de Mutxamel, que apareix al poema amb la forma grecolatina *Polymella*, que refereix l'abundància de mel segons una etimologia incorrecta procedent del castellà *Muchamiel*.

14 El nom *Elgia* per a referir-se a Elx apareix al gentilici *Elgienses* de l'obra de Bernardino Gómez Miedes (1584: 371). Veure també Biosca (2010: 18). Sobre l'obra de Gómez Miedes, veure Escartí (2009).

Dins d'aquest mapa de noms clàssics reconstruïts, destaca la referència al pantà de Tibi, de vital importància per a l'agricultura alacantina del segle XVI, que rep al poema el nom grec llatinitzat *Erythrophyllae*, les «portes roges», on segurament el poema fa referència a l'estret congost del riu Montnegre on es va construir el pantà i al color argilós de les ribes del riu.

5. Antologia

La qualitat dels versos llatins de la breu antologia, que presentem acompanyats d'una traducció nostra, poden ajudar a valorar la qualitat dels seus versos. Independentment del resultat de la crítica, i a mode de conclusió d'aquest treball, podem senyalar que resulta sorprenent el fet que la figura del poeta alacantí haja sigut totalment esborrada tant de la literatura acadèmica i filològica com de la cultura popular alacantina. Tant els seus mèrits literaris com les seues referències territorials haurien d'haver impedit la contundència d'ambdós oblits. Ens agradaria pensar que aquest treball introductorïer pugua ajudar a atraure l'atenció d'especialistes estudien la seua obra i figura.

5.1. De Ilice urbe, uulgo Alicante, patria nostra

- Consurgit, superans turrìto uertice nubes,
Ilica, cui nomen contulit ipsa, sinu,
humanumque caput faciemque petentibus alto
ostentat fessis littora tuta sua.
- 5 Si caput effosum capituli colle, Quirini
portendit rerum moenibus imperium,
quid tibi portandit natiua cacumine montis
alma parens facies, quid tibi caput alma tuum?
Italici iuris fueras, pomeria tendis
- 10 maior, at augurio maxima mater eris.

Sobre la ciutat d'Ilici, popularment Alacant, pàtria nostra

S'alça Alacant per damunt dels núvols al seu cim fortificat,

sobre la badia a la qual ha donat el seu nom,¹⁵
i mostra des de dalt un cap i un rostre humans a tots aquells
que, fatigats, arriben a les seues protegides costes.
5 Si el cap d'un capitell esculpit a un tossal presagia
a les muralles el poder de les obres de Quirí,¹⁶
què presagia per a tu el rostre patern original
nascut al cim de la muntanya? què presagia el teu cap?
Vas ser ciutat de dret romà;¹⁷ quan has crescut, has estés les teues fronteres;
10 seràs, però, una mare molt més gran que aquell auguri.

5.2. Ecloga tertia, seu Orcelis et Galli epithalamium, id est domini Gregorii Galli Orcelitani
Episcopi primi consecratio et cathedrae episcopalis erectio

Orceli, Naiadum pulcherrima uirgo sororum,
quae colis ad Taderis turrata palatia ripas!
Euge! dies oritur, quo non felicius alter
illuxit nobis, patribusque optatior ullus,
5 quo tibi libertas conceditur integra tandem,
atque pedum, sponso proprio dominoque dicatae,
qui gregibus praesit niueis, pascentibus agros
pingues clara tuos, magnis et ouilibus amplos.
Primo chara soror, sublimior Ilica, uultu
10 prospectat rigido subiectum littus et undas,
turrigero nigros deterrens uertice Mauros

15 Recordem que Gosalbes identifica *Ilici* amb Alacant, de manera que atribueix a aquesta ciutat l'origen de l'expressió *sinus Ilicitanus*, apareguda als historiadors antics, com Pomponi Mela, *De chorographia* 2, 93, i Plini el Vell, *Naturalis Historia*, 3, 3, 19.

16 Versos de significat fosc. No hem pogut localitzar el detall mitològic a què es refereix Gosalbes, però sí és clar el sentit referit a la història primitiva de Roma i els primers presagis de la seua futura grandesa, ja que Quirí és la forma divinitzada del fundador Ròmul, qui va donar nom a un dels set tossals de Roma, el Quirinal.

17 Aquesta afirmació pot provenir de Plini el Vell, *Naturalis Historia*, 3, 3, 20, qui atribueix a Lucentum la possessió de dret romà. Curiosament, Plini diferencia Lucentum i Ilici com dos ciutats diferents, cosa que no sembla importar a Gosalbes.

- ne pecus a stabulis abigant impune fidele.
Rure quidem sitiens, sed pulchris consita late
uinetis, quae uina ferunt firmissima longe,
15 fructibus arboreis praediues, messibus autem,
si uer assiduis arentes imbribus agros
humectet, Siculis multo foecundior aruis,
inculti spartique ferax, amplissima portu,
ditauit magnis qui uectigalibus urbem.
20 Creditur haec, primum a profugo fundata Pelasgo,
postea Romano constructa clarior arce
redditur, Italico donatur fidaque iure.
Immunis tandem deducta colonia uictrix
Ilice, et Augusta Icositano est aucta tribuli.
25 Vltima pontificis memoratur gloria sedis,
qua Serpentinus, qua Vinibal, atque Leander
consedere patres Gothorum tempore regum,
quam tibi chara soror gratata est, Orcei, latam,
ac sibi rex proprios si restituisset honores!
30 Clade sed horrenda, communi gentis Iberae,
a Mauris etiam capta est, Alicanque uocata,
Barbarica prisco corrupto nomine lingua,
donec ab Alphonso decimo fuit illa recepta,
hostibus exactis longe, deductaque Iberum
35 nobilium, testatur ut ipse, colonia, princeps.
Qui te, chara parens, quantum decorauerit aequus,
patritiosque tuos, Atropos praescindere fila
ni properet uitae nato, cantabimus olim.
Fernando tandem Castellae quarto Iacobus
40 te rapit Aragonum felici Marte secundus,
Menraliae toto cum regno, foedere donec
concordi Aragonum pars haec est addita sceptris.
Sed Noua Carthago Spartaria cedere iure
sacrorum renuit, magni usque ad iussa Philippi.

- 45 Denique nunc, nuper fato meliore, palude
arte ad Erythropyas constructa, diceris aucta
chara parens, satiabit aquis quae ruris abunde
aequora lata tui. Prouentibus in super auctum
audio praesbyterum coetum, cultumque sacrorum.
- 50 Nicoleo nec non audiui templa beati
collegi demum decorari iuribus ampli.
Gratulor id patriae, sed gaudia diluit unum,
Christiparae sacras aedes, sedemque uetustam
pontificum, cecidisse nouis ratione locorum.
- 55 Sit locus angustus, tamen est Augustior ille,
area nec deerat, fieret qua latior ille.
Praeterea quinas alias uetus Ilica sepes
lanigeris ouibus statuit, pecorisque magistrum
cuique suum praefecit, uitrificamque Busoton,
- 60 Baptistaeque sacram diuo Augustamque feracem,
et montem fortem, Polymellam denique longam,
mancipii esse sui, quae nititur, aemula matri.
O, Polymella, mihi iucundum ruris asylum
quum puer a tetrico fugiebam saepe magistro
- 65 ad consanguineas Paschales! Subdere matri,
subdere, crede mihi, matri, ne rana colubro!
Elgia iam sequitur, priscis incognita nympha.
Nec Contestanum uetus Ilica dissita ponto,
nec bene littoribus distans a littore nomen
- 70 terra daret, nullis monumentis clara uetustis.
Ampla suburbanis, Maurumque capax et Iberum,
nobiliumque uirum, latisque est amplior agris,
Ilica ni partem sibi demptam iure reposcat.
Palmarumque, oleique ferax, sitientior imbrem
- 75 ni collegit, aquis careat cum dulcibus aegra.
Pabula falsa ferens pecori gratissima ducto
ex udis gelidisque locis ad aprica, niuale

dum regnat sydus, Neoportus clarior arce,
montanoque simul Creuilento, texere docto
80 ex iunco storeas pulchro tegetesque labore,
nobilitata lacu, tumidis committitur undis
qui maris, Eximii pisces nutritque saporis.
Est anatique simul statio gratissima pictae
et mergis, fulicisque nigris et oloribus albis.
85 Barcino diues opum hanc quondam ditione tenebat,
regibus a nostris concessa. Ast Elgia fortis
nequicquam dominae asseruit se iure uirago,
Cardenio quinti Fernandi regis alumno
postea seruitii merito donata fidelis.
90 Cuius et ipsa iugo conatur soluere sese,
sed ualide locuples defendit marchio causam.
O, utinam litem dirimant sic fata benigna,
ut maiora ferat uirtutis praemia patrum
regulus, et uoti sis, Elgia, compos honesti!
95 Aspis adest, contis adamantis cuspide ferram
gnara fabre facere, irriguis et diues agellis.
Cardeniis etiam paret, quae paruit ante
Cantestanaeo comiti, nunc dicitur Aspe.
Iam Neoelda subit, Massis dominata uetustis,
100 cum multis aliis ditionibus, haud modo terris
Hesperiiis, sed item Sardois. Nunc tamen orbae
legitimae prolis, diuisae triplice iure,
heu, dominis cessere tribus, Federicus et unam
Lysiades partem possedit, iure redempto,
105 Monnouarim, lautis quae mittit tritica mensis.
Nunc uetus Elda subest, pulchra spectabilis arce,
celsa Petreia dein, saxoso condita colle,
delitium ruris, stagnis udaeque Salinae,
nobilis Eldani comitis possessio syluis,
110 montibus et planis, Ioannis reddita prole

- nobilior comitis, famam quae extendit auorum.
Ordine succedens, Aiora adiungitur istis,
uallis et Aiorae, cereris ditissima flauae,
extremoque situm Capdetum fine bilingue.
- 115 Nunc ad te redeo, cathedra dignissima, celsa
Orceli, Naiadum pulcherrima uirgo sororum.
Quis numerare tuas poterit, clarissima, laudes?
Pingui prima solo, miti gratissima caelo,
temperie gaudens aeterna ueris amoeni,
- 120 perpetuis gaudens Cereris prouentibus almae,
nobilitate frequens antiqua, diuite plebe,
fortibus una uiris foecundior, una fideli
clarior es populo, nonum qui pressus in annum
obsidione, fame, atroces gustare, uiritim
- 125 carne uel hostili diuisa, maluit escas,
indomitus, potius patriam quam tradere charam:
hactenus unde omni perstas exempta tributo.
Non laudo crimen feritatis, poenitet imo
nomine maiorum culpae me, Christe, tremendae.
- 130 Laudo fidem raram infractos animosque uirorum.
Sed tamen hoc unum deerat, ne iura sacrorum
Carthago, uicina loco, sed dissita longe
moribus et lingua diuersi legeque regni,
quamuis communis diuina sit omnibus una,
- 135 quam Deus et Romana parens fert omnibus aequae,
Carthago uicina daret tibi iura sacrorum.

Ègloga tercera o epitalami d'Oriola i Gallo, és a dir, consagració com a primer bisbe d'Oriola del senyor Gregorio Gallo i erecció de la seu episcopal

Oriola, la més bella de les germanes Nàiades,¹⁸

18 Nom referit a les nimfes aquàtiques dels rius, front a les marítimes.

tu que fecundes junt als palaus fortificats les ribes del Tader!¹⁹
Alça't! Ja naix el dia. Cap altre dia més feliç que aquest
ens ha mai il·luminat, cap altre dia més desitjat pels nostres avantpassats,
5 en el qual finalment se t'ha concedit la completa llibertat
i els teus peus són lliures, i pots dedicar-te per fi al teu autèntic marit i senyor,²⁰
el qual presideix els grans ramats d'ovelles, blanques com la neu,
que pasturen pels teus rics i amples camps.
En primer lloc, la teua benvolguda germana, l'alta Alacant,
10 vigila amb rostre sever la costa propera i les ones,²¹
atemorint els foscos sarrains des del seu cim fortificat
per a que no puguen impunement furta dels estables un ramat fidel.²²
Encara que assedegada al camp, Alacant és molt fèrtil
en preciosos camps de vinyes, que donen vins ben forts,²³
15 i és rica en arbres plens de fruites, i també en collites,
però, si la primavera banya els assedegats camps amb freqüents
pluges, és aleshores molt més fèrtil que els camps de Sicília,
i, a més, sent fèrtil en el silvestre espart, té un amplíssim port
que ha enriquit la ciutat amb grans impostos.²⁴
20 Es creu que aquesta ciutat, fundada als inicis per un pelasg fugitiu,²⁵
i construït més tard el castell pels romans, va esdevenir després

19 Tader, nom llatí del riu Segura.

20 És probable que, recreant l'epitalami del títol, es referisca a la figura del nou bisbe. L'expressió *proprius dominus* sembla referir-se al bisbe d'Oriola com a vertader marit i senyor front al de Cartagena, considerat estranger.

21 Referència al Benacantil, muntanya del castell d'Alacant, i la coneguda cara rocosa que el caracteritza.

22 Referència als atacs dels corsaris otomans, habituals en el XVI sobre la costa mediterrània.

23 Els vins d'Alacant, famosos per la seua forta graduació, com el *fondillo*, formaven part d'una rica agricultura hui desapareguda de la ciutat.

24 Gosalbes assenyala dues fonts de la riquesa d'Alacant: el port i la indústria de l'espart alacantí, que ja era coneguda en època islàmica, tal com testimonia Al-Idrisi. Veure Epalza (1985).

25 Els pelasgs eren, segons els grec antics, els primer habitants de Grècia. Identificar un pelasg com fundador de la ciutat és una forma d'atribuir-li antiguitat.

- més important i es va donar fidelment al dret itàlic.²⁶
Finalment, es va convertir en la colònia Ilici, immune,²⁷
vencedora, i va créixer amb el seu germà icosità.²⁸
- 25 És recordada com última glòria de la seu pontificia,
en la qual van seure Serpentí, Vinibal i Leandre
com pares en època dels reis gots,²⁹ glòria que, Oriola,
per haver-la guanyada, amb quina alegria et felicitava la teua estimada germana,
tant com si el rei li haguera restituit els honors propis a ella mateixa!
- 30 Però en un desastre terrible, comú del poble ibèric,
va ser capturada pels sarraïns, i anomenada Alacant,
en llengua estrangera per corrupció de l'antic nom,
fins que va ser recuperada per Alfons X³⁰
i, després d'expulsar ben lluny els enemics, va tornar
- 35 com a colònia dels nobles ibers, segons testimonia el propi príncep.
Cantarem, estimada mare, com ell, sent just, t'hauria embellit
a tu i als teus patricis, si no s'haguera afanyat Àtropus³¹
en aquella època a tallar-li al nascut el fil de la vida.
Finalment Jaume II d'Aragó, amb alegria de Mart,³²
- 40 et va traure de les mans de Ferran IV de Castella,

26 Possible referència a la cita de Plini el Vell, *Naturalis Historia*, 3, 3, 20.

27 Adjectiu emprat per Plini per a descriure Ilici: *colonia immunis Ilici*.

28 La cita de Plini inclou els icositans com a poble sotmés a Ilici: *in eam contribuuntur Icositani*.

29 Els tres noms fan referència a bisbes assistents als concilis toledans dels anys 671, 684 i 713, procedents d'Ilici, nom erròniament atribuït ací a Alacant. Joan Antoni Maians, qui sí identificava Ilici i Elx, va defensar l'origen elxà d'aquests bisbes (Maians 1771: 222-228).

30 L'infant Alfons de Castella, futur rei Alfons X, va conquerir Alacant en 1248.

31 Nom d'una de les Parques, personatges mitològics qui decidien els destins dels humans. La funció d'Àtropus era tallar el fil de la vida i causar, per tant, la mort.

32 És a dir, amb una ofensiva militar. Referència a l'annexió de les comarques del sud del País Valencià al regne de València feta per Jaume II en 1296.

Antoni Biosca i Bas. Nimfes al Vinalopó. La poesia renaixentista d'un alacantí oblidat, Josep Gosalbes de Cunedo (s. XVI)

amb tot el regne de Menralia,³³ fins que amb un pacte amistós³⁴
aquesta porció del territori va ser afegida al ceptre d'Aragó.

Però Nova Cartago Espartaria³⁵ va conservar el poder d'atorgar
amb dret eclesiàstic, fins les ordres del gran Felip.³⁶

45 Es diu de tu que ara has crescut com una benvolguda mare, gràcies
a un recent destí favorable, amb la construcció artificiosa d'un estany
junt a les Eritròpiles,³⁷ el qual donarà amb abundància nou líquid
a les aigües dels teus camps. També he sentit que amb aquestes
crescudes ha augmentat el nombre de clergues i el culte de la religió.

50 He sentit també que el temple de sant Nicolau
s'ha decorat finalment amb el dret d'un gran col·legi.³⁸
M'alegre d'això per la meua pàtria, però una cosa modera l'alegria,
que el sagrat temple de Crist i la vella seu pontifícia³⁹
haja cedit front a altres llocs nous per raons d'espai.

55 Encara que el lloc siga estret, és més il·lustre,⁴⁰
i l'espai que li faltava no hauria sigut més ample.
És més, l'antiga Alacant va oferir per a les ovelles, riques en llana,
cinc proteccions més, i el seu mestre del ramat,

33 Antic topònim citat per Estrabó, *Geographia* 3, 1, 8 i Plini el Vell, *Naturalis Historia* 3, 1, 3, ubicat al sud de la Península Ibèrica, que Gosalbes identifica amb Múrcia.

34 Pactes de Torrelles i d'Elx, dels anys 1304 i 1305 respectivament, que delimiten les fronteres dels regnes de València i Múrcia.

35 Antic nom llatí de Cartagena.

36 Felip II va aprovar la creació del bisbat d'Oriola a partir de la segregació del de Cartagena en 1564.

37 Referència al pantà de Tibi, construït en 1580 sobre el riu Montnegre, que va afavorir l'agricultura de l'Horta d'Alacant amb nous recs. El topònim Eritròpiles, que significa en grec «les portes roges», és una referència arcaïtzant creada per Gosalbes a imitació de la geografia antiga. Potser fa referència al congost on es va construir el pantà, basant-se en el color argilós de les ribes del riu Montnegre.

38 Església de sant Nicolau de Bari, a Alacant, convertida en col·legiata. Actualment és catedral del bisbat d'Oriola.

39 Gosalbes identifica l'església de sant Nicolau amb l'antiga seu bisbal d'Ilici nomenada als concilis toledans.

40 Joc de paraules intraduable entre els adjectius llatins *angustus* i *augustus*.

que el va posar davant,⁴¹ i l'artesana del vidre Busot,⁴²
60 i el temple august i fèrtil del diví Baptista,⁴³
i una forta muntanya,⁴⁴ i, finalment, va establir que l'allargada Polimela.⁴⁵
fóra de la seua propietat, la qual, imitant a la mare, brilla d'esplendor.
Ai, Polimela, alegre refugi rural meu,
quan, sent un xiquet, fugia amb freqüència del sever mestre
65 a les Pasqües familiars! Obeeix a ta mare, confia en mi,
obeeix a qui és ta mare, que no és el cas d'una granota i un escurçó.⁴⁶
A continuació segueix Elx, nimfa desconeguda entre els antics.⁴⁷
Ni l'antiga Ilici dels contestants⁴⁸ estava separada de la mar,
ni una terra separada de la mar donaria a la costa un nom,
70 i més quan aquesta no és coneguda per tenir monuments antics.⁴⁹
Elx és extensa en ravals, plena de sarraïns i gents ibèriques,
i també d'homes nobles, i més extensa encara en els seus grans camps,
a no ser que Alacant li reclame amb dret la part que se li ha furat.⁵⁰
És fèrtil en palmeres i oliveres, excepte si, assedegada,

41 Entenem que fa referència a una major quantitat d'esglésies a Alacant front a Oriola i a l'antiguitat del bisbat d'Ilici.

42 Busot era coneguda per la seua indústria del vidre, d'origen àrab, hui desapareguda.

43 Referència a la fertilitat de l'horta de Sant Joan d'Alacant, de qui és patró sant Joan Baptista.

44 El Benacantil, muntanya protectora d'Alacant.

45 Nom llatí reconstruït de forma no etimològica per a designar Mutxamel, format des del castellà *Muchamiel*, que seria el significat de l'híbrid greco-llatí *Polymella*. Tradicionalment ha sigut també un lloc de descans per a alacantins, tal com diu haver gaudit el propi poeta.

46 Referència al procés de creació de la universitat de Mutxamel i la conseqüent independització d'Alacant, aprovada per Felip II en 1580. El símil amb la granota i l'escurçó denuncia el mal resultat d'un excés de confiança o un pacte desequilibrat.

47 Recordem que Gosalbes identifica amb Alacant la informació sobre Ilici, de manera que desproveeix Elx de referències antigues, i més encara quan el jaciment romà de l'Alcúdia d'Elx encara no havia sigut descobert.

48 Poble citat per Plini com a pròxim a Ilici, *Naturalis Historia* 3, 3, 19.

49 Referències al *sinus Ilicitanus* citat per Plini. Gosalbes demostra conèixer ja el debat entre Elx i Alacant sobre l'herència d'Ilici, ja que dóna ací arguments de que Ilici no podia ser Elx.

50 Desconeixem a quina disputa territorial entre Alacant i Elx fa referència.

- 75 no ha pogut recollir la pluja quan, patint, manca de dolça aigua.
Dóna gratíssima broseta al ramat conduit
des dels llocs humits i gelats als llocs solejats, quan regnen
les estrelles hivernals, i és més il·lustre que el castell de Neoport⁵¹,
i més que el muntanyés Crevillent, expert en teixir
- 80 hàbilment estores i cobertors de canem magnífic.
Està ennoblida amb una llacuna, la qual s'uneix a les gran ones
de la mar i nodreix peixos d'excel·lent gust.⁵²
Té també un lloc gratíssim per als pintats ànecs i les calàbries,
així com per a les negres fotges i les blanques cigonyes.⁵³
- 85 Fa temps la rica Barcelona la tenia sota el domini del seu poder,
com una concessió dels nostres reis.⁵⁴ Però la forta Elx
va declarar que ella, com bona guerrera, no pertanyia a cap senyora,
després d'haver sigut merescudament donada
a Càrdenas, servidor del rei Ferran V.⁵⁵
- 90 Elx intenta traure's el jou de damunt,
però el ric marquès defén amb força la seua causa.⁵⁶
Oh, tant de bo siga que els destins benignes dirimesquen el conflicte,
i que així el governant pugui afegir majors mèrits al valor dels avantpassats,
i que així tu, Elx, sigues part d'un honest compromís!
- 95 S'uneix Asp, qui sap fer hàbilment ferramentes amb l'extrem
de puntes de dur acer, i és rica en petits camps de regadiu.
La que té per nom Asp també té obediència a la família Càrdenas,

51 Neoport, que no traduïm ací, sembla en este context una clara referència a SantaPola.

52 Referència a les actuals llacunes de Santa Pola, molt properes a la mar.

53 Referència al Fondo d'Elx, llacuna al sud de la ciutat.

54 En 1391 la ciutat de Barcelona va comprar la vila d'Elx, entre d'altres, a l'infant Martí, duc de Montblanc. Per a conèixer els inicis d'aquesta etapa de la història il·licitana, veure Garrido (1997).

55 Després del domini de Barcelona, Elx va passar a les mans de la família Càrdenas, qui creà el títol de marquès d'Elx. La referència reial és de Ferran II d'Aragó, qui va ser breument rei de Castella amb el títol de Ferran V.

56 En 1567 la vila d'Elx va encetar un llarg plet per a aconseguir tornar a ser vila reial, època viscuda per Gosalbes.

- però abans la tenia al comte de Cocentaina.⁵⁷
Ja ve Novelda, dominada per l'antiga família Maça,⁵⁸
100 amb moltes altres riqueses, que no són només terres occidentals,
sinó també de Sardenya.⁵⁹ Però ara, ai, privades
d'una nissaga legítima, s'han dividit per triple jurament
en tres senyors diferents, i una d'elles, Monòver, la posseeix Frederic
Lisíades després de desfer el jurament previ.
105 Aquesta vila produeix blat en porcions excel·lents.
Ara s'aproxima la vella Elda, ben visible al seu bell castell,
i després Petrer, fundada en un tossal de roca,
delícia del camp, i ve Salines, banyada en estanys,
possessió del noble comte d'Elda, feta de boscos,
110 muntanyes i plans, i tornada com la més noble de la prole
del comte Joan, la qual amplia la fama dels avantpassats.⁶⁰
Seguint l'ordre, s'uneix a aquestes Aiora,
i la mateixa vall d'Aiora, riquíssima en daurat blat,
i Cabdet, situat al final del bífid extrem del territori.⁶¹
115 Ara torne amb tu, seu digníssima, excel·lent
Oriola, la més bella de les germanes Nàiades.
Qui podrà descriure les glòries teues, bellíssima?
Ets la primera en sòl fèrtil, gratíssima en un cel dolç,
gaudidora d'un constant clima d'agradable primavera,

57 Asp també pertanyia al marquesat d'Elx i, per tant, a la família Càrdenas, qui la van comprar en 1497 a la família Corella, comtes de Cocentaina.

58 En 1393 Novelda va passar a les mans de Pere Maça de Liçana, almirall d'Aragó i senyor de Moixent. La seua família mantindrà durant segles el domini de la vila.

59 En 1449 es va crear la baronia de Novelda, en mans de la família Maça. En 1479 el títol de virrei de Sardenya estava en mans de Pere Maça de Liçana i de Rocafull, qui també tenia el títol de baró de Novelda.

60 El comtat d'Elda va ser creat en 1577, coincidint per tant amb l'època de Gosalbes. Probablement el nom es refereix al primer comte d'Elda: Joan Coloma i Cardona (1522-1586), a qui dedica un dels seus epigrames.

61 Tant Aiora com Cabdet van formar part del territori inicial del bisbat d'Oriola. Ja en el segle XX van ser cedides respectivament a les diòcesis de València i Albacete. Aquestes poblacions configuraven un extrem del territori del bisbat ramificat en dos parts.

- 120 gaudidora dels eters regals de la nodridora Ceres,⁶²
plena de noblesa antiga i de població rica,
fecunda com ningú en homes valents, i, com ningú,
ets il·lustre pel teu poble fidel, qui pressionat ja nou anys
pel setge, la fam, i una carn hostil o dividida un per un,
125 va preferir, com a poble indòmit,
nodrir-se d'aliments terribles abans que traïr la pàtria estimada,
motiu pel qual et mantens fins a hui lliure d'impostos.⁶³
No estic lloant el delictes de ferocitat, més bé, per Crist,
m'entristeix l'acusació terrible sobre el nom dels avantpassats.
- 130 Estic lloant la fidelitat excepcional i els ànims indestructibles dels teus homes.
Però només faltava una cosa, que et donara
els drets religiosos Cartagena, veïna en espai
però llunyana en costums, en llengua, i en lleis d'altre regne,⁶⁴
que, encara que hi ha una única fe per a tots,
135 que Déu i la mare Roma dóna a tots per igual,
la veïna Cartagena et donara els drets religiosos.

62 Divinitat romana de l'agricultura de cereals, principal i conegut element de l'economia d'Oriola.

63 Referència a la guerra dels dos Peres, Pere IV el Cerimoniós i Pere I de Castella, entre 1356 i 1375. Oriola va mostrar una dura resistència a la invasió castellana, arribant a alimentar-se de tota mena d'aliments per a suportar el setge.

64 Recordem que un dels motius per a la reacció del bisbat d'Oriola inclou la diferència de llengua i de regne. Tradicionalment els oriolans es queixaven de pagar més que els castellanoparlants al bisbat de Cartagena. D'aquest abús es queixa Mossèn P. Bellot als seus *Anales de Oriuela*, al voltant de l'any 1622. Sobre el català d'Oriola i aquest conflicte lingüístic, veure, entre altres obres del mateix autor, Montoya (1986).

Bibliografia

- Biosca, A. (2010) «Elxans i il·licitans. Història d'un gentilici», *La Rella*, 23, pp. 13-21.
- Biosca, A. (2013) «Èpica llatina per a Jaume I: el poema *Triumphus Valentinus* del novator valencià Josep Ignasi Barberà», *Caplletra*, 55, pp. 1-21.
- Camarero, E. (1997) *Libro antiguo de beneficios de la parroquial iglesia de santa María*, Alacant, Institut de Cultura Joan Gil-Albert.
- Epalza, M. (1985) «Estudio del texto de Al-Idrisi sobre Alicante», *Sharq Al-Andalus*, 2, pp. 215-232.
- Escartí, V. J. (2009) «Els escrits jaumins de l'humanista Bernardí Gómez Miedes (1582 i 1584)», *Revista de Llengües y Literatures Catalana, Gallega y Vasca*, 14, pp. 55-74.
- Fernández, C. (1884) *La Armada Invencible*, 2 vol., Madrid, Rivadeneyra.
- Garrido D. (1997) «Elx i Crevillent sota la senyoria de la ciutat de Barcelona (1391-1473)» *La Rella* 11, pp. 11-36.
- Gómez Miedes, B. (1584) *Historia del muy alto e invencible rey don Jaime de Aragón, primero de este nombre, llamado el conquistador*, València, Pedro de Huete.
- Hinojo, G. (1994) «La norma lingüística en el latín renacentista» dins *Actas del VIII Congreso Español de Estudios Clásicos*, vol. 3, Madrid, Ediciones Clásicas, pp. 329-346.
- Howarth, D. (1982) *La Armada Invencible. Las verdaderas causas de un desastre naval*, Barcelona, Argos Vergara.
- Maians, J. A. (1771) *Ilici, boi la villa de Elche, ilustrada con varios discursos*, València, Francisco Burguete.
- Martínez, M. (1990) «Rasgos de la cultura ciudadana» dins Giménez, E. / La Parra, E. (eds.) *Historia de la ciudad de Alicante, vol. III, Edad moderna*, Alacant, Patronat Municipal para la conmemoració del Quint Centenari de la Ciutat d'alacant, pp. 277-308.
- Mattingly, G. (1987) *La Armada Invencible*, Madrid, Turner.
- Montoya, Brauli (1986) *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'Edat Moderna*, Alacant, Institut de Cultura Joan Gil-Albert.
- Ramírez, A. (1966) *Epistolario de Justo Lipsio y los españoles (1577-1606)*, Madrid, Castalia.
- Rodríguez, J. (1747) *Biblioteca Valentina*, València, Josep Tomàs Lucas.
- Segarra, J. (1596) *Commentarii physiologici*, València, Pere Patrici Mey.
- Van Hulthem, V. (1836) *Bibliotheca Hulthemiana or catalogue méthodique de la riche et précieuse collection de livres et des manuscrits*, 4 vol., Gant, J. Poelman.
- Ximeno, V. (1747) *Escritores del reyno de Valencia, chronologicamente ordenados desde el año MCCXXXVIII de la christiana conquista de la misma ciudad, hasta el de MDCCXLVII*, València, Josep Estevan Dolz.